

ד"ר נסים אליקים

פירוש "העמק דבר" לנצי"ב וזיקתו לפירוש רש"י לתורה

על פירוש רש"י לתורה, גמרו את ההלל גדולי ישראל לדורותיהם¹. נכדו, רבינו תם, קלע באמרו: "מה שפירש אדוני זקני הש"ס אף אני אעשה זאת, אבל פירוש המקרא לית בחילי, כי לא אוכל עשוהו"².

רש"י שאב את פירושו מכל הספרות התורנית הענפה שקדמה לו: תלמודים, מדרשי הלכה ואגדה, תרגומים, ספרי דרשנים, דקדוקים ופייטנים. מכאן, עיסוקם הרב של גדולי הדורות להבינו ולבארו בהיבטים מגוונים: הלכה, אגדה, לשון ודקדוק, מחשבה והגות, נוסח וגרסאות פירושו ועוד. לימוד פירושו נתעלה ונתקדש כתרגום אונקלוס ואף יתר ממנו, כדברי מרן ה"בית יוסף": "אעפ"י שאדם שומע כל התורה כולה כל שבת בציבור, חייב לקרות לעצמו בכל שבוע פרשת אותו שבוע, שניים מקרא ואחד תרגום... אם למד הפרשה בפירוש רש"י, חשוב כמו תרגום"³ והוסיף עליו, ר' שלמה לוריא: "שאם אינו יכול ללמוד שניהם, יקרא פירוש רש"י ולא תרגום"⁴.

מסביב לפירושו של רש"י לתורה נכתבו ביאורים ופירושים למאות. יש מהם שהתייחסו אגב פירושיהם שלהם לכמה מדבריו של רש"י, כך למשל: בעלי התוספות, הרמב"ן, החזקוני, ר' ישעיה הראשון מטראני, "כלי יקר" ועוד, ויש סופרקומנטרים שנצמדו לביאור דברי רש"י באופן שיטתי, חקרו וביארו כוונותיו, יישבו קושיות שהקשו אחרים עליו, תירצו סתירות בדבריו ולפעמים נשאו בצ"ע.

ראשוני הסופרקומנטרים מהקבוצה הזו היו ר' שמואל אלמושנינו⁵, ר' אברהם בוקראט הלוי⁶ ור' אליהו מזרחי (הרא"ם)⁷ ואחריהם רשימה ארוכה של מפרשי רש"י⁸. ביטוי לעמל רב שיש להקדיש כדי להבין את פירוש רש"י כתב הרא"ם, גדול פרשני רש"י:

1. ראה: יי אבינרי, היכל רש"י, א, מבוא, ירושלים תש"ס, עמ' ל-לד.
2. החיד"א, שם הגדולים, ערך רש"י, ורשא, תרל"ו, עמ' 116-118.
3. ר' יוסף קארו, שולחן ערוך אורח חיים, סימן רפ"ה, הלכות א-ב.
4. מהרש"ל, ים של שלמה למסכת קידושין פ"ב סי' יד.
5. ספר ר' שמואל אלמושנינו על פירוש רש"י, מ' פיליפ מהדיר, פתח תקוה, תשנ"ח.
6. ספר זכרון על פירוש רש"י, מ' פיליפ מהדיר, פתח תקוה, תשמ"ה.
7. חומש הרא"ם, מ' פיליפ מהדיר, א-ו, פתח תקוה, תשנ"ד.
8. רשימה נבחרת של מפרשי רש"י, ראה נספח בחלק ב' של מאמר זה.

"אני בהיותי טרוד בעיוני הגדול אשר אני מתעסק בדברי המאור הגדול בפירוש החומש הגדול והמופלג, אשר אין שום דיבור מדבוריו שאין צריך חקירה רבה ועיון נפלא בכל המקומות אשר לוקח משם: במשנה ובברייתא, במכילתא ובספרא וספרי ובכלא תלמודא, בפרבות⁹ ותנחומא ובכל מדרשי האגדות אשר רבו מלספור, ובפרט בהתרת הספקות מן האחרונים המעיינים בדבריו והקמים עליו... ולפיכך לא יכולתי להניח עיני זה אשר הוא מחופף עלי כל היום"¹⁰.

ב"קדמת העמק", הקדמה לפירושו לתורה, כותב הנצי"ב:

"ועפ"י דקדוקי הפרשה באתי הרבה פעמים להבנת כל הענין באופן אחר ממה שראיתי בפירושי רבותינו הראשונים ז"ל שהיה לפני, היינו: חומש הרמב"ן ורשב"ם וספורנו וראב"ע. ושאר מפרשי התורה לא נפניתי לראות, כי ספרים הרבה בזה אין קץ".

ומה עם פירוש רש"י? האם הנצי"ב לא נפנה לעיין בפירוש רש"י לתורה? אין זה כי אם מיותר לציין זאת! שהרי הנצי"ב מזכיר ומצטט בפירושו לתורה, את רש"י ודבריו מעל לשבע מאות וחמישים פעמים, הן מפירושו לתורה והן מביאורו על התלמוד¹¹.

מן הראוי לציין שבהתייחסו לפרשני התורה, מכנה הנצי"ב את רש"י בתואר "רבינו" שבע פעמים וזה יותר מכל פרשן אחר. את הגר"א מכנה גם בתואר "רבינו" שלוש פעמים, את בעל השאלות, הראב"ד ובה"ג מכבדם בתואר זה רק פעם אחת לכל אחד. את הרמב"ם - שלוש פעמים, אך זהו פיענוח ראשי התיבות של שמו: רבינו משה בן מימון. גם את רבינו בחי, שזהו תוארו מזכיר שלוש פעמים¹².

9. מדרש רבה לחמישה חומשי תורה ולחמש מגילות.

10. שו"ת הרא"ם, ירושלים תשמ"ד, סי' ה, פ.

11. את הרמב"ן מזכיר 395 פעמים, בעיקר מפירושו לתורה אך גם מחיבוריו של הרמב"ן על הש"ס. את הראב"ע הוא מזכיר 92 פעמים, את הרשב"ם 54 פעמים, ואת הספורנו 47 פעמים. בפרשיות ההלכה, הוא מרבה להזכיר את הרמב"ם 304 פעמים מתוך היידי החזקה" ופירושו למשניות.

פרשני מקרא אחרים שקדמו לו אינו מזכיר, כגון חזקוני, בכור שור, טוב עלם, רלבי"ג, אברבנאל, "עקידת יצחק", "כלי יקר" ועוד. את רש"י מזכיר פעם אחת בלבד וכך גם את בעל היכתב והקבלה.

12. רש"י בתואר "רבינו": הע"ד לברי' כ"ו, ה; מ"ח, ד; מ"ט, א; שמי' כ"ב, ז; וי' י"ח, יט; במי' י"ד, כז; דבי' א', ה.

הגר"א: "קדמת העמק", במי' י"ט, כב; דבי' כ"א, טו.

בעל השאלות: וי' כ"ב, לא; ראב"ד: דבי' כ"ב, כג; בה"ג: פתיחה לסי' שמות.

רמב"ם: ברי' ב', ט; שמי' כ"ב, ל; במי' ט"ו, ל; רבינו בחי: ברי' א', ט; במי' י"ז, יג; דבי' י"ז, ו.

בכוונת מאמר זה, לצרף לרשימת הסופרקומנטרים של רש"י את הנצי"ב מוולוז'ין עפ"י פירושו לתורה "העמק דבר". התייחסות הנצי"ב לפירוש רש"י אינה סיסטמטית ועקיבה, אלא באה אגב פירושו שלו ובמקום שראה לנכון להתייחס לדיבורי מתחיל מסוימים ברש"י.

נצי"ב שיש כמה מביאורי הנצי"ב ביחס לפירוש רש"י שנכתבו כבר על-ידי סופרקומנטרים אחרים שקדמו לנצי"ב ובכל זאת, אין הנצי"ב מציין את שם כותבם.¹³ תופעה זו אינה פליגיאט (גניבה ספרותית) והיא מתבארת ע"פ מספר אפשרויות וסיבות מקובלות. נצי"ב אף שתיים מהן:

- א. הנצי"ב כיוון בעיוניו לדעת קודמיו.
- ב. תופעה שכיחה של תהליכי הלמידה. הזדהות עם תכנים שרכש הן בגירסא דינקותא והן מאוחר יותר וברבות הימים עד שנהפכו לתורתו שלו, בבחינת "ובתורתו יהגה".¹⁴ ומכאן איזכורם כפרי לימודו ולא של אחרים.

- א. פירושי רש"י המבוססים על תחומי הלשון.
- ב. פירושי רש"י המבוססים על ההקשר.
- ג. פירושי רש"י המבוססים על ההגיון ודרך ארץ.
- ד. פירושי רש"י שפורשו על-ידי הנצי"ב על דרך "כוונה שנייה".
- ה. פירושי רש"י שלא אליבא דהלכתא, אך הם פשוטו של מקרא.
- ו. מיזוג דעות חלוקות בפירושי רש"י בעיני הנצי"ב.
- ז. הנצי"ב מפרש "דבורי מתחיל" שרש"י כתב עליהם: "איני יודע".
- ח. הגנה על פירושי רש"י מפני מבקריהם.

א. פירושי רש"י המבוססים על תחומי הלשון

הנצי"ב מבסס את פירושי רש"י על-פי כללי הלשון לתחומיה:

(א) דקדוק

(ב) תחביר

13. להלן דוגמאות אחדות מספר בראשית: ברי י"ט, ג - "באר בשדה"; ברי ט"ו, א: "אנכי מגן לך וגו'" - הרא"ם: ברי כ"ה, ג: "אשורים ולטושים" - גו"א, "משכיל לדוד" ו"נחלת יעקב"; ברי ל"א, מו: "לאחיו" - גו"א, "נחלת יעקב", "יריעות שלמה" ועוד...; ברי ל"ב, טז: "גמלים מינקות" - מירא דכ"א; ברי ל"ז, יז: "נסעו מזה" - "משכיל לדוד"; ברי מ"ג, טז: "בצהרים" - "משכיל לדוד" ו"באר יצחק".

14. ראה בבלי עבודה זרה יט, ע"א: "יואמר רבא: בתחילה נקראת (התורה) על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר: "בתורת ה' חפצו, ובתורתו יהגה יומם ולילה". ראה א' טויטו, "ר' חיים בן עטר ופירושו אור החיים על התורה", ירושלים התשנ"ז, עמ' 159.

(ג) תיבות יתירות בכפלי לשון
(ד) לכסיקוגרפיה.

(א) דקדוק
(תורת הפועל, תורת השם, מיליות ואותיות השימוש)

תורת הפועל

1. בר' כ"ט, י: "ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לבן אחי אמו".

רש"י: "ויגש יעקב ויגל" כמי שמעביר את הפקק מעל פי הלוחית. להודיען שכומו גדול".

הע"ד: "ויגל את האבן" לא כתוב "ויגולל" ומזה יצא הדרש שהיה כמו שמעביר את הפקק. וא"כ משמעות ויגל, גם לשון גלה את המכוסה באבן, והוא מורכב גם משרש 'גלה'".

פירוש רש"י מקורו בב"ר ע', יב. ואין רש"י כותב נימוק והסבר לקביעת המדרש אותה הוא אימץ בפירושו. יש מהסופרקומנטרים של רש"י שדייקו זאת מיתור ההיגד "ויגש יעקב", דהא בדידיה קמשתעי קרא, אלא לא היה מחוסר אלא הגשה ומיד כשניגש יעקב "ויגל", בלי שום יגיעה וכח כמי שמעביר פקק צלוחית¹⁵.

לעומת אלה יש שדייקו זאת מצורת הפועל "ויגל", משרש "גלל הבא רק כאן בבניין הפעיל והיה לו למקרא לכתוב או "ויגולל" בבניין פֻעַל או "ויגלגל" מהמרובעים בבניין פֻעַל¹⁶. ועל-כן קבעו ששורשו של פועל זה הוא "גלה" מנחי ל"ה, לשון גילוי. אלא שקשה על כך שהיה לו לינקד ויגל, כמו: "ויגל ה' את עיני בלעם" (במ' כ"ב, לא). לכן הנצי"ב קובע שצורת פועל זה מורכבת היא משני שורשים: "גלל" (הפעיל) ו"גלה" (קל).

2. שמ' כ"ו, כד: "ויהיו תואמים מלמטה ויחדיו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת...".

רש"י: "ויהיו תמים" כמו תואמים.

הע"ד: "יהיו תמים" פרש"י כמו תואמים. ולפי סוגיית הגמ' שבת דף צח, ע"ב, פליגי ר"י ור"ע בפירוש 'תמים'. ולשני הפירושים אינו כמו תואמים. מכ"מ פרש"י מוכרח לפי הפשט, כמו שיבואר להלן ל"ו, כט".

15. "משכיל לדוד", "באר בשדה".

16. כך: הרא"ם, "גור אריה", "משכיל לדוד", מהרי"ק ועוד. וראה רש"י הירש לפסוקנו.

הע"ד לשמ' ל"ו, כט: "ויחדיו יהיו תמים... והנה רש"י לעיל פרשת תרומה פירש 'תמים' כמו תואמים. ויפה פירש לפי הפשט שמוכח ממקרא זה דכתיב 'יהיו תמים', ולפירוש הני תנאי היה ראוי לכתוב 'יהיו תמים', שהרי כבר נעשו! אלא משמעות הכתוב של תמים - דלא לשלחופינהו מהדדי בשעת הקמה. ובצלאל הכין החריצים והטבעות באופן שהיו תמים, אלא משום דכתיב באמת 'תמים' ולא תואמים, הוציאו חז"ל כוונה אחרת ג"כ לבד הפשט, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה".

המחלוקת בין ר' יהודה ור' נחמיה במסכת שבת היא:

"קרשים מלמטן עוביין אמה ומלמעלן כלין והולכין עד כאצבע, שנאמר: 'יהיו תמים על ראשו' (שמ' כ"ו, כד) ולהלן הוא אומר 'תמו נכרתו' (יהו' ג', טז), דברי ר' יהודה. ר' נחמיה אומר: כשם שמלמטן עוביין אמה, כך מלמעלן עוביין אמה, שנאמר יחדו".
והכתיב "תמים"!! ההוא דליתו שלמין, ולא ליתו דניסרא. ואידך נמי, הכתיב "יחדו"!! ההוא דלא לישלחופינהו מהדדי..."

ממחלוקת זו יוצא שפירוש המילה "תמים", לר' יהודה הוא נגמרים, קלים ולר' נחמיה: שלמים ולא נשרים, כלומר לא קרש אחד משתי חתיכות.
כנגד שני פירושים אלו, פירש רש"י "תמים" = תואמים, כלומר שיעמדו הקרשים מכוונים עובי הקרש האחד כנגד עוביו של השני, שלא ימשכם זה מזה בשעת הקמתם.

פירושיהם של ר' יהודה ור' נחמיה התבססו על הכתיב "תמים" ולא "תואמים" ואילו רש"י אינו מבחין בין שתי הצורות והצורה "תמים" היא צורה משנית של "תאָמים". ראייה לכך, כותב הנצי"ב שהרי בשמ' ל"ו, כט אין מדובר בתכנון אלא בעשייה וכתוב "יהיו תמים" בצורת עתיד ולא כתיב "היו תמים", שהרי כבר נעשו! אלא פשוטו של מקרא הוא שעל-ידי שהיו למטה תואמים ממילא יהיו תואמים גם למעלה.

תורת השם

וי' א', טז: "והסיר את מִרְאֵתוֹ בנוצתה והשליך אותה אצל המזבח קדמה אל מקום הדשן".

רש"י: "מִרְאֵתוֹ. מקום כראי (כרעי) - זכו בזפק. בְּנוֹצָתָה. עם צני מעיה. ונוֹלָה - לשון דבר המאוס, כמו: 'כי נלו גס נעו' (איכה ד', טו). וזכו שתרגס אונקלוס: 'באֹכְלִי'. וזכו מדרשו של אבא יוסי בן חנן שאמה: נוטל את הקורקבן עמה.

ורבותיו ז"ל אמרו: קודר סביב הזפק בסכין כעין ארובה ונוטלו עם הנולה שעל העור...".

הע"ד: "והסיר את מראתו בנצתה. נחלקו רש"י ורמב"ן בפ"י הא דתניא בת"כ: 'אבא יוסי בן חנן אומר: נוטל את הקורקבן עמה'. רש"י ס"ל דמפרש נוצתה - אוכל שכבר נאכל ונעשה צואה כדכתיב: 'וכסית את צאתך' (דב' כ"ג, יד), ונו"ן נוצה הוא שימוש, וימוראה' הוא הזפק שהמאכל שבו אינו נאכל אלא מאוס.

ופירש"י כהא דכתיב באיכה ד', טו: 'כי נצו גם נעו', שנעשה מנו"ן השימוש אות שרשית, ומשום שדבר מאוס עומד להוציא חוץ, המשיך הנביא אותם לכך. וכן הפ"י בירמיה מ"ח, ט, גבי מואב 'כי נצא תצא' - שנמאסה, משי"ה תצא. אבל הרמב"ן פ"י דאבא יוסי ס"ל דבמוראה נכלל גם הקורקבן, ולא שהיא נוצתה, ונוצתה' הוא כמשמעו בלשון משנה חולין פ"ג (נו, ע"ב): 'ניטל הנוצה'.

לדעת הנצי"ב אליבא דרש"י, "נוצתה" הוא שם עם כינוי השייכות שגזרנו "יצא" והנו"ן בתחילתו היא מאותיות השימוש האמנותיים¹⁷.

מאטימולוגיה זו נגזרו השמות צוֹאָה (יש' כ"ח, ה; משי' ל', יב; יש' ד', ד; ל"ו, יב עפ"י הקרי) וכן הצורה המשנית צָאָה (דב' כ"ג, יד; יחזקאל ד', יב). השם מראה משרש "ראי" - "רעי" (חילופי א-ע) בא במשמעות של רפש וצואה, כמו: "ושמתיד כְּרָאִי" (נחום ג', ד).

עפ"י פסוקנו: "והסיר את מוראתו בנצתה" יתפרש כך: הכהן יסיר את הזפק, שהמאכל שבו מאוס הוא, עם¹⁸ נוצתה, כל אברי האוכל של העוף: הושט, בני המעינים ובעיקר הקורקבן. אברים אלו קרויים "נוצה" כי יש להוציאם מחמת מיאוסם. וכך הבין רש"י את דברי אבא יוסי בן חנן שאמר: נוטל את הקורקבן עמה'.

בתהליך היסטורי של הלשון, לאחר שנוספה אות השימוש נו"ן לשם "נוצה", משורש "יצא", נתאזרח ונתמסדה הנו"ן והפכה לאות שורש - "נצה"¹⁹, וכך מתפרש הפסוק ממגילת איכה: "כי נצו גם נעו" שנאמר לגבי ישראל שהזדהמו כצואה ולכן ינועו, יגלו מארצם. כך יתפרש גם הפסוק מירמיה מ"ח, ט: "כי נצא תצא" שנאמר לגבי אומת מואב שנמאסה כצואה ולכן תצא לגלות²⁰.

17. התהליך של תצורה זו: מוצאתה < נוצאתה (חילופי מ-נ מאותיות למני"ר) < נוצתה (בהיעלמות האות אל"ף הנחה). גם האות מ"ם ב"מוראתה" היא מאותיות השימוש.

18. בנוצתה-עם נוצתה, ב - עם, כמו: ברי ט"ו, יד: "יצאו ברכוש גדול"; מל"א י', ב: "ותבא ירושלימה בחיל כבד".

19. כפי שקרה לשורש "רום" שהפך ל"תרם" וממנו: תרומה, לתרום.

20. אין זה מקור+פעל נטוי כי אז צריך לכתוב "יצא תצא", כמו"כ יש טפחא - טעם מפסיק תחת "נצא" ואם היה מקור+פעל נטוי היה צריך לבאר טעם מחבר - מרכא תחת "נצא".

כנגד הבנת רש"י בדברי אבא יוסי בן חנן, הבין הרמב"ן את שם "נוצתה" במשמעותה הרגילה, נוצה העוטפת את בעלי הכנף, כאשר "מוראתה" מתכוונת לכל אברי האוכל של העוף: ושט, זפק, בני מעיים וקורקבן. לפיכך פסוקנו: "והסיר את מראתו בנצתה" יתבאר כך: הכהן יסיר את כל אברי האוכל עם העור שעל הזפק שיש עליו נוצות. הפעלים "נצו" (איכה), "נצא" (ירמיה) יתפרשו מלשון נוצה, יפרחו מארצם כעוף בעל הנוצות וינועו לגלות ללא מנוח.

2. שמי' ב', יג: ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעד".

רש"י: "שני אנשים עצרים, דתן ואבירם, הם שכותירו מן כמן. נצים: מריצים". הע"ד: "עברים נצים. בא בבינוני הבא במקום שם התואר, המורה על מצב תמידית, ולא בפועל עבר כדרך לה"ק, אלא לרמוז שהיו שניהם מתוארים לנצים תמיד, ומה יצא הדרש שהיו דתן ואבירם".

יש מפרשני רש"י²¹ שלמדו זיהוי אנשים אלו כדתן ואבירם על סמך יתור המילה "אנשים" בפסוקנו כי די היה לכתוב "שני עברים נצים" וע"כ גזרו גזרה שווה ממרד קורח בו השתתפו דתן ואבירם, ומשה אמר כלפיהם: "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים" (במ' ט"ז, כו).

הנצי"ב, לעומתם, למד זאת מצורת הבינוני, "נצים" - מריבים, המורה על מצב תמידי וזה מאפיין את דתן ואבירם, כפי שמצאנו באירועים נוספים: (א) שמי' ד', יט: "כי מתו כל האנשים". כפי שכתב שרשי בעקבות מס' נדרים סד, ע"ב.

(ב) שמי' ה', כ: "נצבים". כדברי רש"י עפ"י נדרים סד, ע"א.

(ג) שמי' ט"ז, כ: ויותירו אנשים. כדברי רש"י עפ"י תנחומא, שמות, י'.

(ד) במ' ט"ז: א, יב-יד, כד-כו - מרד קורח²².

מילות²³

1. בר' ל"ז, יז: ויאמר האיש נסעו מזה כי שמעתי אומרים נלכה דותינה..."

רש"י: "נסעו מזה. הסיעו עצמן מן האחוז. נלכה דותינה. לצקש לך נכלי דתות שימיתוך צהם..."

מצאנו דוגמאות נוספות שהמקור הצמוד לפועל נטוי לא חייב להיות מאותו שרש, כמו: "אסף אסיפס" (ירי ח', יג): שורש "אסף" + שורש "סוף" (כליה והשמדה), "שוב תשבוי" (ירי מ"ב, י): שורש "שוב" + "ישב".

21. הרא"ם, "באר יצחק" ועוד.

22. וראה קוה"ר לפרק ז', ז: "כי העושק יהולל חכם".

23. כל אחת מן המילים הקצרות שאינן לא שם ולא פועל, והן משמשות להבעת יחס, קישור, קריאה וכדו', כגון: על, עם, כן, הוי, האח, כי.

הע"ד: "נסעו מזה כי שמעתי. תיבת כ"י הוא מוזר כאן. 'ושמעתי' אומרים' מיבעי לכתוב, שהרי אין זה טעם על הנסיעה²⁴. אלא בע"כ הראה לו בדברו כוונה שנייה - 'מזה', וכפי הדרש: נסעו מזה - ממה שאתה אומר: 'את אחי', לא כן בדעתם, כי שמעתי אומרים וגו' כפירש"י..."

מפרשני רש"י היו שדייקו את תוכן הדרש "הסיעו עצמן מן האחוה", מתשובת האיש לשאלת יוסף "איפה הם רועים?" "נסעו מזה" והרי ברור הדבר שאינם שם והיה לאיש לענות: הלכו לדותן! אך הנצי"ב דייק זאת ממילת החיבור "כ"י" שאינה מתאימה כאן שהרי "שמעתי" אומרים נלכה דותינה" אינו נימוק "לנסעו מזה" אך לפי הדרש הדבר מתאים: הסיעו עצמן מן האחוה שאתה אומר: "את אחי אנכי מבקש" ומנין הדבר? כי שמעתי אומרים נלכה דותינה - לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם.

2. במ' ט"ו, ו: "או לאיל תעשה מנחה סולת שני עשרונים בלולה בשמן שלישית ההין".

רש"י: "או לאיל. ואם איל הוא. ורבותינו דרשו: 'ואז' - לרבות את הפלגם לנסכי איל" (עפ"י מנחות צא, וחולין כג, ע"א).

הע"ד: "או לאיל. הלשון משונה 'ואם לאיל' מיבעי! מזה דרשו חז"ל שם: לרבות את הפלגם לנסכי איל. והוא כמו דכתיב: 'ואם פלגס או לאיל'. והיינו דתנן במס' פרה פ"א, ג: 'ואם הקריבו מביא עליו נסכי איל ואינו עולה לו מזבח'."

"כבש" קרוי בהיותו תוך שנתו, שנים עשר חדשים מיום הוולדו.
"איל" קרוי במלאות לו שלושה עשר חודשים ויום אחד מיום הוולדו.
"פלגס" בהיותו בחודשו השלושה עשר.

חלוקה זו חשובה כדי לדעת את כמות הנסכים שיש להביא עם כל אחד מהם:

עם הכבש הוא מביא לקרבן רביעית ההין יין, עשרון סולת ורבע הין שמן. עם האיל הוא מביא שלישית היין יין, שני עשרונים סולת ושליש ההין שמן. כמו"כ, הגדרות אלו חשובות לדין נדרי קרבנות, שאם נדר כבש או איל והקריב פלגס, לא עלה לו לזבחו.

באשר למילת החיבור "או" שבראש פסוקנו, משונה היא, שהרי בפסוק ה' מדובר על הנסכים הבאים עם הכבש ואילו בפסוקנו מדובר על נסכי האיל שהם שונים בכמותיהם והיה לו למקרא לכתוב "ואם" רש"י הביא שני פירושים: (א) או = ואם, כמו בשמי' כא לו: "או נודע כי שור נגע הוא"²⁵ ולפי הדרש (ב): או

24. כך גם מדייק "משכיל לדוד".

25. וכך גם: ויק ה', ג: או כי יגע, ה', כב: או מצא אבדה; י"ג, טז: או כי ישוב.

= לרבות הפלגס לנכסי יין שיביא אותה כמות נסכים כמו לאיל. ופסוקנו נראה כמקרא חסר וכאילו כתוב: "[ואם פלגס] או לאיל...". כהבנת הנצי"ב בדברי רש"י²⁶.

אותיות שימוש

1. בר' י"ט, לג: "ותשקין את אביהן יין בלילה הוא..."

רש"י: "יין נזדמן להם במערה לכוילא מכן שני אומות".
הע"ד: "בלילה הוא. כ"מ דכתיב זה הלשון, והוא שלא כמנהג לשון הקודש, משמעו שהיה בזה השגחה ממנו ית' וכפרש"י להלן ל', טו".
רש"י לבר' ל', טז: "בלילה הוא. הקצ"ב סייעו שלא משם ישכר".

המילה "ההוא" היא מילת רמז לנמצא רחוק ובאה עם ה"א הידיעה כאשר השם אליו היא מרמזת מיוחד, כמו: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא" (בר' כ"ב, יד); "והיה האיש ההוא" (איוב א', א); "בלילה ההוא נדדה שנת המלך" (אס' ו', א) ועוד²⁷. והנה בפסוקנו לא כך "והוא שלא כמנהג לשון הקודש"²⁸. מכאן קובע הנצי"ב כלל: "כ"מ דכתיב 'זה הלשון...' משמעו שהיה בזה השגחה ממנו יתברך". וכדוגמה, הוא מביא את דברי רש"י לבר' ל', טז. גם בפסוקנו אומר רש"י בעקבות הספרי, עקב, מ"ג שנזדמן להן יין במערה וזה בודאי ע"י ההוא טמיר ונעלם²⁹.

2. שמי' ל"ד, ל: "וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו וייראו מגשת אליו".

רש"י: "ויראו מגשת אליו. בוא וראה כמה גדול כוחו של עצירה, שעד שלא פשטו ידיהם צעצירה מהו אומר? 'ומראה כבוד ה' כאשר אוכלת בראש הכר לעיני בני ישראל' (שמי' כ"ד, יז), ולא יראים ולא מזדעזעים, ומשעשו את העגל, אף מקרני כוודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים" (ספרי נשא, א).

הע"ד: "ויראו מגשת אליו. עיין פירש"י: בשם המדרש שכח החטא גרם שנזדעזעו ממשנה יותר ממראה אש שעל החר לפני מעשה העגל.

26. וראה עוד רש"י והע"ד לוי' א', ב: "ויקרא אל משה" דבי י"ב, ל: "אחרי השמים".

27. כהערת רד"ק לפסוקנו וכפי שכתב בספרו מכלול, שער דקדוק הפעליים, ליק, 1872, ד"צ ירושלים תשכ"ו, מב, ע"ב.

28. דוגמאות נוספות: שמו"ב ו', ב: "את העגלה החדשה"; במ' כ"ח, ד: "את הכבש אחד"; שמו"א י"ג, יח: "הראש אחד". שמו"א י"ט, י: "ודוד נס וימלא בלילה ההוא".

29. כך הדבר גם במקראות הבאים: שמי' ב', ו: "ותפתח ותראהו את הילד"; שמי' א', י: "הבה נתחכמה לוי"ן במי י"ג, לא: "כי חזק הוא ממנו".

ולכאורה, אינו מובן, הלא לא נתייראו לעמוד מרחוק ורק מגשת אליו נתייראו, ועל ההר ג"כ לא עלו! ואין לומר דהראיה הוא ממה שנצרך הקב"ה להזהיר שלא יעלו, הרי דכלא אזהרה היו עולים, גם זה אינו, דבאמת מבואר בספר דברים (ה', ה') דגם בלי דבר ה' היו יראים לעלות על ההר!

אלא נראה דחז"ל דייקו לשון 'מגשת', וילגשתי מיבעי - שיראו לגשת אליו! וכן אינו מדויק בסמוך: 'וישובו אליו', וילכו אליו מיבעי, שהרי עוד לא באו אליו כלל, ואיך שייד לשון 'וישובו'!

אלא צ"ל דמתחילה נתקרבו ונגשו אליו ואח"כ נתייראו וחזרו לאחור מזיעה וחרדה שנפל עליהם. ומדויק עתה לשון המקרא: 'וייראו מגשת אליו' - ממה שנגשו אליו מצאו פחד ושבנו לאחור, וכאשר קרא אליהם משה - 'וישובו אליו'. ונתיישב דעתם. מעתה יפה דרשו אשר בראותם מראה אש על ההר, לא חזרו ממעמדם לאחור עד שהגיעו הדברות מפי ה', וכהיום שבו לאחור ממעמדם".

הנצי"ב מסביר אפוא את כוונת המדרש שאימץ רש"י בפירושו משני דיוקים לשוניים:

(א) אות השימוש צריכה להיות למיד ולא מיי"ם - "מגשת"!
(ב) אם בני ישראל יראו לגשת, מה שייד הפועל "וישובו" הרי לא ניגשו מלכתחילה!

כמו"כ, ההשוואה למעמד הר סיני, אינה מדויקת שהרי שם לא ניגשו, אלא עמדו מרחוק, ואילו כאן היראה הייתה להתקרב למשה! לכן, הנצי"ב קובע שמ"ם היחס בפועל "מגשת" היא מיי"ם הסיבה ולא מיי"ם השלילה³⁰. היראה לא הייתה מלגשת אליו, אלא מסיבת הדבר שניגשו אליו כבר ולכן נרתעו אחור עד שקראם משה, ולכן: "וישובו אליו".

3. **במ' י"ט, כא:** "והיתה לכם לחקת עולם וּמִזָּה מי הנדה יכבס בגדיו והנוגע במי הנדה יטמא עד הערב".

רש"י: "ומזה מי הנדה... וזה שכוליו כלשון 'מזה', לומר לך שאין מטמאין עד שיכא צכן שיעור הזאה" (נדב ט; יומא יד).

עפ"י מה למדו חז"ל ובעקבותיהם רש"י שמזה מי הנדה נטמא רק אם כמות המים היה בהם שיעור הזאה? את זאת דייק הנצי"ב מחוסר ה"א הידיעה בשמות שבאו בצורת בינוני בכל הענין, כדבריו:

30. אות היחס מ"ם משמשת לכמה תפקידים.

מ"ם - מן, מתוך, כמו: "בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לוֹעֵז" (תהי קי"ד, א).

מ"ם היתרון, כמו: "מה מתוק מדבש ומה עז מארי" (שופי י"ד, יח).

מ"ם השלילה, כמו: "וימאסך ממלך" (שמו"א ט"ו, כג).

מ"ם הסיבה, כמו שבאר הנצי"ב בפסוקנו וכן: "מדעתי כי קשה אתה" (ישעי מ"ח, ד).

הע"ד: "ומזה מי הנדה. שינה הכתוב ב'מזה' מכל הפרשה דכתיב: השורף, האוסף, הנוגע. וכאן לא כתוב 'ומזה', אלא 'ומזה', ללמדנו דלא מיירי במזה ממש, אלא בנושא שיעור הוייה. וכפירוש רש"י, שמעתי".

(ב) תחביר

1. **בר' ל"ו, ו:** "ויקח עשו את נשיו ואת בניו... וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו".
רש"י: "וילך אל ארץ. לגור באשר ימצא".
המשפט "וילך אל ארץ" הינו משפט תחבירי חסר, כי לא כתוב שם הארץ או לשם מה, כמו "לגור שם" וכד'³¹, לכן מלא רש"י את החסר: "לגור באשר ימצא". ולא כתב "אל ארץ שעיר" כי זה נאמר מאוחר יותר, בפסוק ח: "וישב עשו בהר שעיר" ובהסברו של הנצי"ב בדברי רש"י:
הע"ד: "וילך אל ארץ. עוד שלא נתיישב בהר שעיר, נתרחק מחברון אל ארץ סתם בלי שם, רק במקום שהודמן קרוב להר שעיר, עד שלבסוף יישב עשו בהר שעיר" (פסוק ח). וכן פרש"י.
2. **בר' ל"ז, טו:** "וימצאהו איש והנה תועה בשדה ושאלהו האיש לאמר מה תבקש".
רש"י: "וימצאהו איש. זה גבריאל³² שנאמר: 'והאיש גבריאל' (דני ט', יא)".
כמה תמיהות מתעוררות על דברי פסוקנו:
(א) למה יוסף אינו שואל אלא קובע: "הגידה נא לי איפה הם רועים?" ומניין לאיש היכן הם רועים?
(ב) מה הצורך בכפילות "איש", "האיש" בפסוקנו, דיו לכתוב: "וימצאהו איש והנה תועה בשדה ושאלהו לאמר מה תבקש"?
(ג) מבלי להזדהות מי הוא ומי הם אחיו, יוסף פונה לאיש ואומר: "את אחי אנכי מבקש", הכיצד? מנין לאיש לדעת?
(ד) יוסף הוא התועה בשדה, והוא באופן טבעי המחפש מישהו להעזר בו והיה לו למקרא לכתוב "וימצא איש", ולא "וימצאהו איש" שמשמעו האיש מצא את יוסף?
מכל האמור, יצאה הדרשה שהאיש היה מלאך, כפי שביאר הנצי"ב את דברי רש"י:
הע"ד: "וימצאהו איש. אם נחשוב שהיה איש מוזר ליוסף, אינו מובן מה שאמר אליו: 'את אחי', ומאין לו לדעת מי הוא ומי המה אחיו?
וגם מה השאלה: 'הגידה נא לי איפה הם רועים', מאין לו לדעת?

31. כך הקשו הרא"ם, יגור אריה", "באר יצחק". דרש זה מסתמך על מדרש תנחומא, וישב, כ.

32. הזהוי השמי, דוקרא גבריאל כי גבר = איש ימצאנו: "והאיש גבריאל" (רא"ם, גו"א).

אלא אחת משתי אלה: או שהיה איש ידוע להם בחשיבות, או הכיר בו שהוא מלאך או נביא שידע כל מה שעם אחיו. ובאמת היה ראוי לכתוב 'וימצא איש', שהרי יוסף היה ההולך בדד ומחפש ומצא, ולא האיש ההולך לדרכו! אלא בא ללמד שהיה שליח מן השמים לפגוע ביוסף ולהביאו לידי כך, והלך האיש וימצאהו באותו מקום.

3. שם' א', טו-טז: "ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה. ויאמר בילדכן..."

רש"י: "שפרה. זו יוכבד ע"ש שמשפרת את הולד. פועה. זו מרים ע"ש שפועה ומדברת וכוונת לולד, כדרך הנשים המפייסות תימק בזוכה".

ברור שאין מדובר רק בשתי מילדות עבריות בכל ארץ מצרים, אלא הן היו המילדות הראשיות והממונות על שאר המילדות העבריות. מה המניע לדרש שמות זה? את זאת מסביר הנצי"ב בכפילות הנושא והנשוא.

הע"ד: "אשר שם האחת שפרה... והדרש ידוע ומבואר בפרש"י. ויצא הדרש מדכתיב פעמיים 'ויאמר', אלא אמירה הראשונה היה אשר ידע מעשה המילדות שאחת משפרת את הולד והשנית פועה עליו, ועתה 'ויאמר' עוד: בילדכן וגו'..."³³

(ג) תיבות יתירות וכפלי לשון

יש שהנצי"ב מבהיר ומבאר את פירוש רש"י על-פי:

א. תיבות יתירות במשפט התחבירי:

(1) שם עצם יתר

(2) פועל יתר

(3) מילת יחס יתירה

ב. היגד יתר

ג. כפלי לשון בפסוק.

א. תיבות יתירות במשפט התחבירי

(1) שם עצם יתר

1. בר' ט', ד: "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו".

רש"י: "בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי, כלומר, כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר. בנפשו דמו. בעוד נפשו בו. בשר בנפשו דמו לא תאכלו. הרי אבר מן החי. ואף בנפשו דמו לא תאכלו - הרי דם מן החי".

33. בעיה תחבירית אחרת של התאם מבחינת המספר, ראה ברי' ל', מג: "צאן רבות".

נפש ודם, מילים נרדפות הן, "כי הדם הוא הנפש" (דב' י"ב, כג) ומה מקום לכפילות השם בפסוקנו: "בנפשו דמו"?

לדעת הרמב"ן, יש כאן כפל הבהרה: "אך בשר בנפשו שהיא דמו לא תאכלו, כי נפש כל בשר דמו הוא", ואילו לפי רש"י שני איסורים על בני נח יש בפסוקנו: א. אבר מן החי. ב. דם מן החי.

אליבא דרש"י, המילה "בנפשו" נדרשת לפניה ולאחריה³⁴, כך:

אך בשר בנפשו
 לא תאכלו
 [בנפשו] דמו

לא ייתכן לפרש שפסוקנו מלמדנו רק איסור אבר מן החי, כדברי הנצי"ב המבהיר את פירוש רש"י:

"בנפשו דמו. משום איסור אבר מן החי, היה די לומר: 'אך בשר בנפשו, כמו דכתיב בישראל: 'לא תאכל הנפש עם הבשר' (דב' י"ב, יג), מש"ה פירש רש"י: דמו - זה דם מן החי".

נעיר שעל-פי פירוש רש"י שאומץ והובהר על-ידי הנצי"ב, הרי שנאסר על בני נח דם מן החי וזה אינו אליבא דהלכתא לא כדעת חכמים ולא כדעת ר' חנינא בן גמליאל במסכת סנהדרין (נט, ע"א).

2. במ' כ"א, א: "וישמע הכנעני מלך ערד... וישב ממנו שבי".

רש"י: "וישב ממנו שבי. אינה חלל שפחה אחת".

הע"ד: "וישב ממנו שבי. שבי מיותר. ומה יצא הדרש דלא שבו אלא שפחה ששבו ישראל כבר. אבל בת"י איתא: 'ושבא מנהון שביה רבה'. ומיושב ג"כ ש"שבי מיותר שהיה מסוים. והיה בזה כוונה מן הקב"ה ללמדם מלחמה דרך הליכות עולם והצלחה על-ידי תפלה וגדר כמש"כ לעיל".

בגלל יתור השם "שבי", יצא הדרש שאומץ על-ידי רש"י: אינה אלא שפחה אחת³⁵: למה דוקא שפחה אחת? זאת על-פי האמור במכת בכורות: בהתראה כתוב: "מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה" (שמי י"א, ה). במעשה כתוב: "מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השבי" (שמי י"ב, כט).

34. על-פי זה, סרה קושיית הרמב"ן על רש"י שהיה לו למקרא לכתוב: "אך בשר בנפשו ודמו לא תאכלו". תשובה אחרת על קושיית הרמב"ן משיב הרא"ם. לפי הצעת הרמב"ן יכולים לפרש שיש איסור אבר מן החי וכן איסור אכילת דם סתם, ולא דם מחיים, כמו: "כל חלב וכל דם לא תאכלו" (וי' ג', יז).

גם ת"י פירש כהבנת הרמב"ן שפסוקנו עוסק רק באיסור אבר מן החי אך בוריאציה נוספת: גם אם נשחטה הבהמה ועדיין מפרכסת="דמו", יש איסור אכילת בשרה כי זה עדיין בגדר אבר מן החי.

35. מדרש "ילמדנו", מובא בילק"ש רמז תשס"ד.

(2) פועל יתר

1. **בר' כ"ז, א:** "ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות..."

רש"י: "ותכהין. בעשן של אלו. ד"א: כשנעקד ע"ג המזבח וכיוצא בזה ר"ל לשחטו, בלילה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו זוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. ד"א: כדי שיעול יעקב את הצרכות".

בניגוד לפרשנים אחרים³⁶ שפירשו את כהות עיניו של יצחק מחמת הזקנה, מצא רש"י סיבות אחרות לכך. ומדוע נדרש רש"י לטעמים אחרים ולא פירש לפי הפשט שזה היה מחמת הזקנה? על כך מלמדנו הנצי"ב:

הע"ד: "ותכהין עיניו מראות. אין לפרש שהזקנה גרמה זאת, שהרי לא היה זקן כל כך לפי ערך ימי חייו, שהיה חי עוד ששים שנה³⁷, אלא סיבה היה מן השמים, וכמבואר עוד בהרבה הרבה טעמים. וגם דקדקו לשון 'מראות' שהוא מיותר! אלא נרמז בזה הסיבה לכך, וא"כ צריך לפרש: 'ויהי כי זקן יצחק' אירע סיבה שכהו עיניו..."

לפי"ז, המ"ם שבראש הפועל "מראות", באה במשמעות של מ"ם הסיבה (ולא מ"ם השלילה - מלראות). "ותכהין עיניו", למה? מחמת סיבות אחרות, אותן פירט רש"י.

2. **בר' כ"ה, ג:** "ויקשן ילד את שבא ואת דדן. ובני דדן היו אשורים ולטושים ולאומים".

רש"י: "אשורים ולטושים. שם ראשי אומות" (על-פי בר"ר סא, ה).

אין רש"י כותב ששמות אלו הם שמות בני דדן, אלא לדדן היו בנים שמכל אחד מהם יצאו אומות, ואלו היו ראשי האומות.

מדוע אין רש"י מפרש ששמות אלו הם שמות בני דדן? אין זאת מחמת צורות הריבוי שבשמותיהם, כי הרי מצאנו עוד שמות פרטיים בלשון רבים, כמו: כתים, דודנים (בר' י', ד) מצרים (שם, ו), לודים, ענמים, להבים ונפתוחים, פתרוסים וכסלוחים (שם, יג-יד). אי"כ מה הטעם לפירוש רש"י?

הע"ד: "היו אשורים וגו'. ת"א: היו למישרין ולשכונין ולנגון. ולשון היו דוחקתו שהוא ע"ש פעולתם..."

36. רש"י ורד"ק.

37. ששים שנים אלו הן על-פי מה שכתב רש"י בסוף פרשת תולדות: יעקב עזב את בית הוריו בדרכו לחרן בהיותו בן 63 שנים. לפי"ז יצחק היה בן 123, כי: "ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם" (בר' כ"ה, כו). יצחק חי 180 שנה (בר' ל"ה, כח) וא"כ רק כשני שלישים משנות חייו עברו ולמה תכהין עיניו מראות? יעקב כבדו עיניו מזוקן בהיותו בן 130 ובגיל 147 נפטר.

אמנם רש"י, כתב: "ות"א אין לי לישבו על לשון המקרא" אך כוונתו רק לגבי תרגום השם "אשורים" - למשרין" שמשמעו מחנות, כי "משרין" לשון ארמית היא ולא לשון מקרא³⁸! אך לגבי ת"א ל"לטושים ולאומים" הוא מסכים לדעת הנצי"ב³⁹, רש"י נדרש לפירוש זה בגלל יתור הפועל "היו" שבא לציין תוארם ולא שמותיהם הפרטיים, אחרת, יכלה התורה לכתוב: יובני דדן אשורים ולטושים ולאומים.

(3) מילות יחס יתרות

1. בר' י"ב, א: "ויאמר ה' אל אברהם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך".

רש"י: לך לך. להנאתך ולטובתך. ושם אעשך לגוי גדול. כאן אי אהב זוכה לבנים. ועוד, שאודיע טבעך בעולם.

הע"ד: לך לך. פירש רש"י: להנאתך ולטובתך. והרמב"ן הקשה מכמה קראי דמצוי זה הלשון ואני תמה. דמה לנו למרחקים, הרי גם בעקידה כתוב 'לך לך'! אבל כוונת רש"י דבכל מקום משמעו שיהא בודד במועדו ואין לזרים אתו. ועל זה שייך לשון 'לך' - לעצמד.

והכי מפרש הגמרא (כתובות עב, ע"א), במה דכתיב: 'וספרה לה - לעצמה', פירוש: שאין צריכה להראות לחברותיה, אלא היא נאמנת, וכך היה בעקידה שאברהם היה הולך בודד במחשבתו, אפילו הנערים שהלכו עמו לא ידעו דבר, משא"כ כאן שהיה בפרסום רב ובכל דרכו הוסיף לקחת לבנות בני אדם להלך עמו כדי לעמוד באמונתו לשם ה'. משה פירש 'לך' - להנאתך. ועיין עוד מש"כ בסי' שמות ל"ד, כו.

בהרח"ד שמוכרח עפ"י גמרא נדרים דף לח שמשמעות 'לך' הוא בשני אופנים.

הנצי"ב מבהיר שרש"י אינו מקבל את גישת הרמב"ן שמילת היחס 'לך' הבאה לצד פועל היא תפארת המליצה והסגנון המקראי, אלא יש לה שתי משמעויות:

38. ולא בגלל אלי"ף התחילית בשם "אשורים" שאינה ב"משרין" כי מצאנו תחיליות כאלו, כמו "אסוד", "אנך" ועוד. הרמב"ן מוצא קשר בין "אשורים" ל"מחנות" בכך שהשם "אשורים" משמעו רגלים, כמו: "באשורו אחזה רגלי" (איוב כ"א, יא), "לא תמעד אשוריו" (תהי' ל"ז, לא) וכן: משלי י"ד, טו; תהי' י"ז, ה; מ', ג; ע"ג, ב; מ"ד, יט. והמחנות עוברים ברגליהם ממקום למקום.

39. וכך דייקו עוד סופרקומנטרים אחרים של רש"י: "גור אריה", "נחלת יעקב", "משכיל לדוד" ועוד.

- (א) שיהיה דבר צנוע ונסתר אצלך⁴⁰.
 (ב) להנאתך ולטובתך, כשהדבר אינו נסתר ומוצנע, כפי שפרש"י בפסוקנו⁴¹.

ב. היגד יתר

ההיגד היתר נובע משתי סיבות:

- (1) תוכן ההיגד כלול במשפט קודם שנאמר בעניין.
 (2) תוכן ההיגד פשוט וידוע.

(1) תוכן ההיגד כלול במשפט קודם שנאמר בעניין

1. בר' י"ט, ג: "ויפצר בם מאוד ויסורו אליו ויבואו אל ביתו ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו".

רש"י: "ומלות אפה. פסח כי" (עפ"י ראש השנה יא, ע"ב).
 הע"ד: "ומצות אפה. פירש"י פסח היה. ובאמת כך היה המנהג לאפות מצות כשהצורך לאכול מיד, אלא שא"כ לא היה הכתוב מפרש שכך עשה שהרי הוא בכלל: ויעש להם משתה! אלא ללמדנו שהבין שהמה בני אדם גדולים שנוהרים במצות מצה גם עד שלא ניתנה תורה, על כן אפה להם מצות".

מכיוון שהמשפט הקודם מציין שעשה להם משתה הרי כולל גם דברי מאפה, כגון לחם או מצה ולמה תכתוב התורה שוב "ומצות אפה"? אלא כדברי הנצי"ב⁴² כדי לציין עניין מיוחד, שאנשים, אורחים אלו, נוהרים במצות מצה בפסח עוד לפני מתן תורה.

2. במ' ה', יד: "ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא נטמאה או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה".

רש"י: "רוח קנאה וקנא. פירשו רבותינו לשון התראה, שמתרח צה: "אל תסתרי עם איש פלוני...".

הע"ד: "ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו. פירש"י וקנא' הוא התראה, שלא

40. ברי כ"ז, מג: "ויקום ברח לך", ברי ו', יד: "יעשה לך", ו', כא: "יואנה קח לך", כ"ב, ב: שמי לך, כג: שמי ב', ז: "ויקראתי לך... ותניק לך".

41. כך פירש הנצי"ב גם בפסוקים הבאים: ברי ד', יט: "ויקח לו למך", ברי ו', ב: "ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו", ברי ט"ז, ג: כ"ה, כ: כ"ט, כח: כ"ח, ט: שמי ב', כא, ו', כה: שמי ל"ד, כז: במי י"ג, ב: כ"ז, יח.

ויש "לך" שאינה יתירה, כמו: ברי כ"ה, כא: "ויעתר לו" וראה רש"י ט"ז, ט: "קחה לי", י"ז, יט: "ויולדת לך", כ"ז, ד: "יעשה לי", במי י', ב: "יעשה לך... והיו לך", וי' כ"ו, ה: "והשיג לכה", דבי י"ז, יח: "וכתב לו", דבי כ"ב, יב: "גדילים תעשה לך".

42. כך פירש את דברי רש"י גם אחד ממפרשיו, "באר בשדה".

נאסרה בסתירה אם לא שהתירה בה שלא תסתרי. אכן לפי"ז אין לשון המקרא מבואר: 'וקנא את אשתו והיא נטמאה או עבר עליו רוח קנאה וגו' והיה צריך לכתוב: 'וקנא את אשתו והיא נטמאה או לא נטמאה? או כל זה מיותר, שהרי כבר כתוב: 'ונעלם מעיני אישה? אלא עיקר פירוש 'וקנא', הוא כמו 'אל קנא' (שמי' כ', ה) וכמו: 'המקנא אתה לי' (במי' י"א, כט), שמשונה משמעות "אל קנא" ממשמעות "המקנא אתה לי", 'ויקנא ה' לארצו'.

דאל קנא משמעו מקנא לכבודו וכועס על המורדים, 'המקנא אתה לי' - בשביל כבודי, 'ויקנא ה' לארצו' - שחושש לטובת ארצו ומרחם עליה, וכאן משמעות 'וקנא את אשתו הראשון הוא כמו 'ויקנא ה' לארצו' - שחושש לה מה שנאסרה עליו ע"י דברים מכוערים והיינו: 'והיא נטמאה'... או להיפך, 'עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו'. ומשמעות זה הקינוי כמו אל-קנא שכעס עליה אע"ג 'והיא לא נטמאה'... זהו פירוש המקרא לפי פשוטו. ומכ"מ ממילא למדנו דבכל 'וקנא' הוא התראה...".

יש שמילת היחס "את-לי" כמו "ואהבת לרעך כמוך" (ויק' י"ט, יח) בהקבלה ל-"ואהבתם את הגר" (דבי' י', יט) וכן: "אשר הרגו לאבנר" (שמו"ב ג', ל). ומכאן פירושו של הנצי"ב שאין בפסוקנו יתור כי המשפט הראשון "ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו" בא במשמעות שחושש לה ולכבודה ע"ד החיוב, שלא תטמא, ואילו המשפט האחרון: "וקנא את אשתו", פועל בצירוף יחס הפעול "את" שהוא בשלילה, כמו "ויקנאו אותו פלשתים" (ברי' כ"ו, יד) שכוונתו כועס ומצער את הצד שכנגד⁴³. כיצד הבעל כועס ומצער אותה? ע"י שמתרה בה ובכך היא נאסרת עליו אם נסתרה⁴⁴.

(2) תוכן ההיגד פשוט וידוע

1. בר' מ"ח, ח: "וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה".

רש"י: "וירא ישראל את בני יוסף. ציקס לצרכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאז ללאת מאפרים, ויכול ממנשה וצנו. מי אלה. מבינן ילאו אלו, שאין ראויין לצרכה".

43. כך יוצא גם מהתקבולות הבאות: דבי' ל"ב, כא: "הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם", ישי' י"א, יג: אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים" - לשון צרה. על הבחנות שונות של הפועל "קנא" בצירוף אות יחס או מילת יחס, ראה "באר יצחק" לשמי' כ"ה.

44. דוגמה נוספת ליתור שניתן ללמדו ממה שנאמר בעניין, ראה הע"ד אליבא דרש"י לשמי' ב', טו: "מפני פרעה".

הע"ד: "ויאמר מי אלה. בלא ספק הכירם וידע שהמה בני יוסף, שהרי עדיין לא הזכיר הכתוב: 'ועיני ישראל כבדו מזוקן'. וגם נהי שלא הכיר בטוב מי מהם מנשה ומי אפרים, מכ"מ היה אפשר להכיר קומתם ותוארם הכללי! ותו. אם היתה השאלה פשוטה, שלא ידע שהמה בני יוסף ובא יוסף להודיע, אם כן, לא היה נערך להאריך כל כך, אלא לומר: 'בני המה'. ומוזה בא הדרש שנסתלק ממנו רוה"ק כפרש"י..."

אם יעקב הכיר את הנכדים, וסביר להניח שהכירם, מה לו לשאול "מי אלה"? ואם לא הכירם, למה יוסף עונה באריכות "בני הם אשר נתן לי אלקים בזה", דיו לכתוב "בני המה"? אלא שיעקב ראה ברוה"ק שעתידים לצאת רשעים מנכדיו ולכן שואל מי אלה שאינם ראויים לברכה? ויוסף משיב בני הם בכתובה ושטר אירוסין.

2. במ' כ"ד, ד: "למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן. תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו".

רש"י לבמ' כ"ו, סד: "ונאלה לא היה איש וגו'. אזל על הנשים לא נגזר גזרת המרגלים, לפי שהן היו מחבבות את הארץ".

הע"ד: "תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו. הא: יבתוך אחי אבינו מיותר! אלא בשביל שהיה חצי שבט מנשה בעבר הירדן, והמה ביקשו דוקא בא"י, בתוך אחי אביהם, לא אחי אבי אביהם. והיינו דאיתא במדרש והובא בפירוש רש"י לעיל כ"ו, סד: שהיו הנשים מחבבות א"י והביא ראה מבנות עלפחד. ולכאורה, אינו מובן: ומה ראה היא זו, וכי היה להם עצה לשוב למצרים, ומה זה חידוש שביקשו נחלה בא"י? אלא הראיה הוא ממה שביקשו דוקא בא"י שלא נכבש עוד, ולא בעה"י שכבר היא כבושה ועומדת לפניהן, אלא שהיו מחבבות א"י"⁴⁵.

ג. כפלי לשון בפסוק

1. שמ' ט"ז, כב: "וייהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העומר לאחד. ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה".

רש"י: "לקטו לחם משנה. כשמדדו את לקיטתם צאהליהם מלאו כפלים, שני העומר לאחד. ומדרש אגדה: לחם משונה. אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו".

הע"ד: "לחם משנה שני העומר לאחד. כפל לשון. מכאן למד ר"א במכילתא"⁴⁶

⁴⁵ דוגמאות נוספות בהן התבסס הנצי"ב על היגד שתכנו פשוט וידוע כדי לבאר את כוונת רש"י, ראה עוד: במ' ט', א: "בשנה השנית" במ' כ', כז: "כאשר צוה ה'".

⁴⁶ מכילתא דרי ישמעאל, מהדורת הרורוביץ, עמ' 68, הערה 8.

דלחם משנה, משמעו משונה במראה ובטעם, אבל ר"י אומר: זה לחם כפול כמשמעו. והא דכתיב כפל לשון? ללמדנו שירדו שני העומרים כאחד, לא עומר אחד על ששי בשבת ואח"כ עוד עומד על שבת קודש, אלא לחם משנה...".

כפל הלשון מוסבר ברש"י בשני אופנים ובתוספת הבהרה של הנצי"ב:
 "(א) לחם משנה = שני העומר לאחד, אך שני העומרים ירדו ביחד ולא עומר אחד על ששי ועוד עומר על שבת קודש, אלא שני העומרים יחד ירדו לכבוד שבת שהוא המיוחד והמבורר, ועל כן הלמ"ד מוקדת בקמץ - "לאחד"⁴⁷.
 (ב) לחם משנה = לחם משונה בטעמו, ריחו ומראהו".

2. וי' כ"ה, ט: "והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם".

רש"י: "ביום הכפורים. ממשמע שנאמר 'ביום הכפורים', איני יודע שהוא 'בעשור לחודש', א"כ למה נאמר 'בעשור לחודש'? אלא לומר לך: 'תקיעה בעשור לחודש' דוחה שנת כולל ארצכם ואין תקיעת ראש השנה דוחה שנת כולל ארצכם אלא צי"ד בלבד".

לרש"י, יוהכ"פ שחל בשבת בשנת היובל, מצות תקיעה דוחה שבת בכל מקום בא"י, משא"כ תקיעת שופר של ראש השנה שחל בשבת אינה דוחה בשבת אלא בב"ד שבירושלים. מדוע?
 הע"ד: "ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם... ומעתה אם חל ר"ה בשבת שהוא ספיקא דיומא בכל א"י, לבד בירושלים, מקום שמקדשין החודש, אסור להעביר מרה"י לרה"י דרך רה"ר, משא"כ יוהכ"פ שאין מתעניין שני ימים וסומכים על הא דברוב שנים אלול חסר וא"כ אינו ספק, ואתי מצות עשה ודאית ודוחה זה האיסור... והיינו שדייק הכתוב: 'ביום הכפורים' - באשר שמתעניין ואי אפשר לחוש לספיקא דיומא, משום הכי 'תעבירו שופר'".

וחו"ל למדו מכאן, לדעתם, דעיקר התקיעה ג"כ שאסור מדרבנן משום גזרה דרבה, לא יהא נדחה מצות עשה זו אלא בספיקא דיומא ולא ביוהכ"פ שהוא ודאי...".

למרות שגם בר"ה וגם ביוהכ"פ של שנת היובל נצטוונו לתקוע בשופר, אך כאשר ר"ה חל בשבת אין תוקעין כי שני הימים הם מספק ומשום גזרה שקבע רבה שמא יעבירו ברשות הרבים ארבע אמות, ואילו ביוהכ"פ שחל בשבת בשנת היובל, יוהכ"פ הוא רק יום אחד שמתעניין בו, וזהו בדיוק התוספת "ביום הכפורים", הרי שמצות עשה ודאית דוחה לאו של שבת.

47. ראה חוקוני.

3. במ' ז', י: "ויקריבו הנשיאים את חנוכת המזבח ביום המשת אותו. ויקריבו הנשיאים את קרבנם לפני המזבח".

רש"י: "ויקריבו הנשיאים את חנוכת המזבח. לאחר שהתנדבו העגלות והבקר לשאת המשכן נשאן לבס להתנדב קרבנות המזבח לחנכו. ויקריבו הנשיאים את קרבנם לפני המזבח. כי לא קבל משה מידם עד שנאמר לו מפי הגבורה".

כפילות הלשון "ויקריבו הנשיאים" בפסוקנו, הוסבר ע"י רש"י כך. הראשון - נשאן לבן להתנדב קרבנות המזבח לחנכו אך משה לא קיבל מידם עד ששאל את ה' וכשהקב"ה אישר בא "ויקריבו הנשיאים" השני. מדוע סרב משה לקבל מהם כשנשאן לבס?

הע"ד: "...וגראה דלהכי לא קיבל משה משום שהיה לא כדין להביא חטאת וקטורת שלא כתובה, ומעתה מובן מוצא הדרש, שהוא מדאמר ד': "יקריבו את קרבנם לחנוכת המזבח". ואי איתא שלא בא דבר ה' אלא ללמד שנשיא אחד ליום יקריב, אם כן, מיותר האי 'לחנוכת המזבח', אלא גם זה בא בדבור "יקריבו את קרבנם" אע"ג שהוא שלא כחוק, מכל מקום יקריבו לחנוכת המזבח..."

ולפי זה הדרש, יש לפרש: "ויקריבו הנשיאים את קרבנם", כמו "ויקרב משה את משפטן לפני ה'" (במ' כ"ז, ה), כך עמדו הנשיאים לפני המזבח ושאלו למשה אם יקבלו מהם, והוא שאל ובה התשובה בדבר ה'.

ובכן, "ויקריבו הנשיאים" שבראש פסוקנו כוונתו שהם ביקשו להקריב קרבנות המזבח, וביניהם גם החטאת והקטורת, דבר שאינו בא בנדבה ע"כ "ויקריבו הנשיאים" שבסוף הפסוק בא לומר נישאו לפני המזבח ושאלו את משה אם יקבל מהם עד שבאה תשובת ה': "יקריבו את קרבנם לחנוכת המזבח" (פסי' יא)⁴⁸.

(ד) לכסיקוגרפיה

בחלק זה, נבחין בין ההגדרות הלכסיקוגרפיות של מילים ובין הבחנות בין מילים נרדפות שעושה הנצי"ב כדי לבאר את דברי רש"י.

48. דוגמאות נוספות לכפלי לשון שנדונו ברש"י והובהרו ע"י הנצי"ב בהע"ד, ראה: שמי י"ב, ג: "ולא יהיה בכם נגף למשחית", שמי כ"ח, לד: "פעמון זהב ורמון", וי" י"א, מג: "ונטמאתם בס", דב' י"ג, ט: "ולא תאבה לו" וגו'.

הגדרות לכסיקוגרפיות של מילים

1. בר' מ"ג, טז: "וירא יוסף אתם את בנימין ויאמר לאשר על ביתו הבא את האנשים הביתה וטבוח טבח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים".

רש"י: "צלהרים. להרים זה מתורגם בשירותא שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי. ויש הרבה בגמרא...⁴⁹ אבל כל תרגום של להרים-טיהרא". בפרשת המפגש בין יוסף לאחיו, הוזכרה המילה "צהרים" פעמיים (בר' מ"ג: טז, כה), ובשניהם תרגם אונקלוס: "בשירותא", לעומת מקומות אחרים התרגום הוא "בטיהרא"⁵⁰.

מדוע התרגום ובעקבותיו רש"י לא פרשו גם בפסוקנו "בטיהרא"? סופרקומנטרים אחדים של רש"י⁵¹ הסבירו את אילוצו של רש"י בכך כי למה יגרום לאחיו להתענות עד זמן הצהרים, אך הנצי"ב קובע בפשטות: "בצהרים. ת"א ופירש"י שירותא, משמעו - סעודת הצהרים. והוא נקרא צהרים מחמת רוב בני אדם אוכלים אז, כדאיתא בשבת דף י, ע"א דזמן סעודת עד חצות".

בפירוש מגשר זה, פותר הנצי"ב את בעיית אות השימוש ביית של "בצהרים" שהיא תואר הזמן. לו הייתה הכוונה רק לסעודה, די למקרא לכתוב "כי אתי יאכלו האנשים צהרים"! בגלל קושי זה תרגם יונתן: "ארום עמי ייכלון גובריא באישון שירותא דטיהרא", כלומר: בזמן⁵² ארוחת הצהרים.

2. במ' כ"א, ב: "וידר ישראל נדר לה' ויאמר: אם נתן נתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם".

רש"י: "והחרמתי. אקדיש שללם לגבוה".

הע"ד: "והחרמתי את עריהם. פירש רש"י ורשב"ם: הקדיש שללם לגבוה. פירוש, דמשמעות 'עריהם' - המטלטלין שבעריהם. תדע דבעיר הנדחת מפורש: 'החרם אותה ואת כל אשר בה וכן ביריחו שהיתה אסורה בישיבה, כתוב: 'חרם היא וכל אשר בה (יהי י', יז), מובן דסתם המחרים את העיר אינו אלא מה שבעיר ולא העיר עצמה, וכן עשו ישראל, וכדאיתא בסנהדרין דף מג שמעל עכן בזה החרם, הרי דבמטלטלין איירי".

49. ראה: תענית יא, ע"ב: "שדא לכלבא שירותיה". ברכות לט, ע"ב: "בצע אכולא שירותיה".

50. ראה: דב' כ"ח, כט; ופירוש רש"י לתהי' פ"ט, מה: "השבת מטהרו".

51. "תולדות יצחק", "צדה לדרך" ו"באר היטב".

52. באישון - בעת, בזמן כמו שתרגם הירושלמי לבר' כ"ט, ז: "לא עת האסף" - ולא אישון למכנשא.

* חלקו השני של המאמר - יתפרסם בעזה"י בחוברת הבאה - המערכת.

הנצי"ב מבהיר שהשם "עריהם" בפסוקנו בא ע"ד המטונימיה (metonymia), קיצור הסמיכות, כך בפסוקנו: במקום "והחרמתי את שלל עריהם", כתוב בקיצור: "והחרמתי את עריהם". הנצי"ב מוכיח דבריו מפרשת עיר הנדחת ומהחרמת העיר יריחו שגם שם, ההחרמה היא של המטלטלין שבעיר. עפ"י פירוש זה, הפעל "חרם" בפסוקנו לא מתבאר כהשמדה וכליון כמו בפסוק: "ואת כל הגשמה החרים" (יהו' י, מ), אלא במשמעות של הקדשה, כמו: "אך כל חרם אשר יחרים איש לה" (וי' כ"ז, כח).

סיכום

סופרקומנטרים רבים ראו זכות לעצמם לבאר את פירוש רש"י על התורה, להתחקות אחר מקורותיו, להבין את ניסוחיו ולעמוד על הקשיים הפרשניים אותם ניסה לפתור בפירושו. כמו כן השתדלו להתמודד נגד פרשנים אחרים שתקפו כמה מפירושי רבם וניסו ליישבם זה בכה וזה בכה.

יש מהסופרקומנטרים הללו שכל תפקידם להיצמד לפירוש רש"י על פי סדר הפרקים והפסוקים, ויש אחרים שאגב פירוש משלהם למקרא התייחסו גם לכמה מפירושי רש"י, הסבירו, יישבו קושיות שנתעוררו עליהם ואף חלקו על אחדים מהם. כזה היה הנצי"ב מוולוז'ין בביאורו "העמק דבר" על התורה.

במאמרנו זה עמדנו על קשת רחבה של פירושי רש"י שנתבארו ונתבהרו על-ידי הנצי"ב בקשת רחבה של נימוקים וטעמים.

תחום הלשון לכל חלקיה: הדקדוק, התחביר והלכסיקוגרפיה, תופס מקום נרחב בהבנת דברי רש"י ובהגנה על פירושי מפי מבקרי, ובראשם הרמב"ן, אך גם תחומי פשט אחרים שימשו ככלים ביד הנצי"ב לבאר את פירושי "רבנו", כפי שהוא מכנהו. מלבד הלשון, גם ההקשר, המקומי והרחב, וכן ההגיון האנושי וההלכתי שימשו נר לרגליו לרדת לעומק כוונת רש"י.

ידעונו גם בתחומי חיים אחרים, פסיכולוגיה, היסטוריה, גיאוגרפיה ועוד, שימשו את הנצי"ב להבין אחדים מפירושי רש"י. אתגר עמד בפני הנצי"ב לבאר אותם "דבורי מתחיל" בהם כתב רש"י: "איני יודע". בחלק אחר, הציב הנצי"ב פירוש משלו לצד פירושו של רש"י ובמקומות אחרים אף חלק עליו ונימק את דעתו.